

NIEDZICA

Rozwój ruchu turystycznego, piękny zamek propagowany nie tylko przez biuletyny czy filmy turystyczne, ale używający swej scenerii również filmom fabularnym, zaplanowane inwestycje wodne — to wszystko zwraca coraz większą uwagę na Niedzicę.

Tylko, że mówiąc: Niedzica — większość kojarzy to tylko z pięknym widokiem zamku, jaki roztaczał się ich oczom, gdy płynęli tratwą spływową na Dunajcu. Tylko co wytrwali i ciekawsi zaglądną do jego wnętrza przyciągnięci zabytkiem czy romantyczną historią o tajemniczym testamencie Inków¹. Mała jest jednak garstka takich, którzy idąc od Czorsztyna na zamek niedzicki, przejdą dwa kilometry wygodną szosą, by dotrzeć do samej miejscowości. Duża część publikacji propagujących Niedzicę, zatrzymuje się również na zamku. Dlatego tym razem przejdziemy u podnóża zamku, zrezygnujemy z jego odwiedzenia, a udamy się do wsi Niedzica, od której swą nazwę wziął sam zamek, nazywający się jeszcze w XIX wieku: Dunajec.

PARAFIA

Twierdzenie schematyzmów spiskich, jakoby parafia w Niedzicy istniała już w 1278 roku, jest raczej nie do przyjęcia². Data jest przesadzona. Oczywiście sama osada mogła tam już istnieć. Nie mamy jednak (a może raczej nie znamy) innych dokumentów, które by o tym mówiły. O wsi Niedzicy słyszymy pierwszy raz wyraźnie w 1320 roku, kiedy to właściciel Zamagurza Spiskiego — Mistrz Kokosz de Berzeviczi (zwany również Magister Kokas, Kokus, Gallus) sprzedał swemu bratu Janowi i bratankowi Michałowi za 100 grzywien ziemię Frydman oraz wsie: Niedzicę, Kacwin i Frankową. Pierwszą zaś wzmiankę o zamku (powstał później od parafii) zawiera testament, pochodzący z 1330 r., który sporządził żupan spiski Wilhelm Drugeht. Testamentem tym postanowił, że włości jego przypadną bratu Mikołajowi. Wśród posiadłości wymieniony jest zamek w Pławcu (stąd ród ten będzie się nazywał:

¹ A. Majewski, *Czorsztyń — Niedzica*, W-wa 1964, s. 54—59; H. Pieńkowska, T. Staich, *Drogami skalnej ziemi*, Kraków 1956 s. 336—338.

² „Antiqua Parochia, annus erectionis incertus, existit iam anno 1278”. w: Schematismus Almae Dioec. Scepus. pro a. MDCCCXC, s. 54.

de Palocsa), zamki w Lubowli i Niedzicy, który w testamencie jest wymieniony jako: *novum castrum Dunaiecz*³.

Według prawdopodobnej opinii badacza spiskiego ks. Walentego Gałowicza, datę powstania osady należałoby umieścić między rokiem 1308 a 1320. Pozostaje jednak pytanie, kiedy powstała parafia. Wydaje się, że prawie równocześnie, gdyż dyplom z 1325 r. mówi o przekazaniu patronatu nad kościołem św. Bartłomieja w Niedzicy kartuzom w Czerwonym Klasztorze⁴.

Do parafii niedzickiej należał również Falsztyn, na co dowód czerpiemy z ksiąg metrykalnych. Wizytacja bpa Zsigraya z 1700 r. mówi o tym samym. Jeszcze w 1774 r. metryki dowodzą przynależność Falsztyna do Niedzicy. Obecnie należy do parafii Frydman.

W ciągu wieków wieś (nazywana czasem miastem⁵) przyjmowała różne odmiany swej nazwy: w dyplomie z 1320 r. jest nazywana Nisicz (*villam Nisicz ad aquam Nisicz*), Nisitz, Nyznecz, Nedecza, Nedecz, Nedeca, Niedzica.

Parafia w ciągu wieków swego istnienia podlegała jurysdykcji różnych okręgów kościelnych. Z początku należała do archidiecezji ostrzyhomskiej, na Spiszu zaś była tylko prepozytura. W 1776 r. po podziale archidiecezji, dokonany przez papieża Piusa VI, dotychczasowa prepozytura spiska staje się samodzielną diecezją. Do diecezji spiskiej, w dekanacie dunajeckim, zostaje włączona Niedzica. Po pewnym czasie dekanat dunajecki zostaje podzielony na dwa: starowiejski i niedzicki. Kiedy 1920 rok przywraca Niedzicę w granice polskie, zachodzi konieczność nowego podziału administracyjnego pod względem kościelnym. Staje się to w 1925 r., kiedy to były parafie diecezji spiskiej zostają przyłączone do archidiecezji krakowskiej. W czasie II wojny światowej, kiedy Niedzica należy do Państwa Słowackiego, wraca do diecezji spiskiej. Obecnie w archidiecezji krakowskiej, znów jest dekanatem spiskim, z tendencją do tradycyjnego nazywania: niedzickim.

Od 19 grudnia 1945 do 1958 r. opiekę duszpasterską nad parafią sprawowali reformaci. W 1958 r. przejmują ją pijarzy, którzy w Niedzicy pracują dotychczas.

Archiwalia nie pozwalają systematycznie podać liczby mieszkańców czy parafian w różnych okresach. Na podstawie dokumentów, a później schematyzmów diecezjalnych możemy podać tę liczbę na niektóre lata:

— wizytacja bpa Zsigraya dokonana w 1700 r. podaje 578 dusz,
— w 1742 r. Niedzica z Podzamczem i Falsztynem liczy 743 katolików,

³ Majewski, dz. cyt., s. 39.

⁴ C. Wagner, *Analecta Scepusii*, pars 3, Viennae 1776 s. 175.

⁵ np. „*Matrica Baptisatorum, Copulatorum et Sepultorum oppidi Nedeca ab a. 1687—1700*”, „*Matrica... oppidi Nedeca ab a. 1739—1742*”.

— a dalej: 1182 (1831 r.), 900 (1832 r. — Tak nagły spadek o tak wielką liczbę tłumaczy się wybuchłą w 1831 r. zarazą morską⁶, 915 (1860), 1360 (1880), 1360 (1888), 1410 (1890), 1401 (1891), 1320 (1892), 1359 (1897), 1264 (1900), 1150 (1903), 1113 (1905), 1130 (1906), 1138 (1907), 1156 (1908), 871 (1920), 971 (1933), 1129 (1940), 1203 (1944), 1318 (1966).

KOŚCIÓŁ

Pierwszy kościół został w Niedzicy zbudowany przez Mistrza Kokosza przed 1325 r., gdyż w tym roku patronat nad kościołem św. Bartłomieja w Niedzicy przekazuje on kartuzom z Czerwonego Klasztoru⁷. Obecny kościół pochodzi z początków XV w., to jest z czasów, kiedy Niedzica była własnością rodu Berzeviczych de Palocsa. Stwierdza to jedna ze starych wizytacji biskupich a przede wszystkim herb tego rodu na zworniku gotyckiego sklepienia prezbiterium⁸. W inwentarzu kościelnym spisany w 1742 r. czytamy zaraz w pierwszym zdaniu: „*Ecclesia Nedecensis est murata sub titulo S. Bartholomaei Apostoli, consecrata anno 1501 habens Sanctuarium fornicatum...*”⁹. W kościele jest napis, który głosi o fakcie konsekracji kościoła: „*Benedictio Ecclesiae Dominica post Festum sancti Bartholomaei 1501*”.

Kościół niedzicki jest zbudowany z kamienia, orientowany, jednonawowy. Prezbiterium jest niższe i węższe od nawy. Przy prezbiterium od północnej strony zakrystia, zaś przy nawie piękna kaplica dedykowana Matce Bożej Bolesnej¹⁰. Od południowej

⁶ Zaraza zabrała w Niedzicy około 110 ofiar, zob. w: M. Gotkiewicz, *Reformacja i kontrreformacja na Spiszu*, w: „*Nasza Przeszłość*”, t. 7 s. 86.

⁷ Wagner, dz. cyt.: „*ius patronatus Ecclesiae S. Bartholomaei in Nedecza ab eodem Magistro Kokos impetravit, ipsamque claustrum incorporavit...*”, s. 175.

⁸ Obecny zwornik jest drugi. Oryginalny według źródeł wydanych przed 1939 r. miał być przechowywany na plebanii (wg Szydłowskiego), zaś według powojennych (Pieńkowska — Staich) miał być w zakrystii. Od lat jednak nie wiadomo, co się z nim stało.

⁹ *Inventarium Ecclesiae et Parochiae Nedecensis (...) per Reverendum Dominum Michaellem Lorencem Plebanum loci Anno Millesimo Septingentesimo Quadragesimo Secundo vicissima quarta Aprilis Confectum formatumque*, rkps w Archiwum Parafialnym w Niedzicy (dalej: APN).

¹⁰ „*(...) habet adnexam Capellam de pleno muratam a Parocho loci Michaeli Lorenci anno 1745 erectam, benedictaque per eundem ad Praetiosum indultum Excellentissimi, Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Francisci Barkoczi, Episcopi Tenagensis et Praepositi Insignis Collegiatae ad S. Martinum et Perrae Scepusiensis anno praefato die undecima Septembris*” w: *Inventarium Ecclesiae et Parochiae Nedecensis de a. 1742*, rkps APN. O pięknej figurze Piety w tej kaplicy zob.: Pieńkowska, Staich, dz. cyt., s. 363.

strony niewielka kruchta. Na osi kaplicy Matki Bożej Bolesnej wieża, zbudowana w 1912 r.

Kościół jest godny zwiedzenia dokładniejszego również ze względu na bardzo liczne zabytki sztuki¹¹.

KAPLICE NA TERENIE PARAFII

a) Kaplice obecnie nie istniejące:

Kaplica zamku niedzickiego. W górnym zamku zachowały się resztki kaplicy zamkowej, której czas powstania określa się na XIV wiek. Są w murach górnego zamku ślady gotyckiego sklepienia oraz resztki polichromii figuralnej, przedstawiającej Ukrzyżowanie (XIV w). Ponadto zachowały się resztki kolumn tej kaplicy. W dolnej zaś części pomieszczenia kaplicznego odkryto zarys krypty kaplicznej, której ściany są wyłożone regularnymi ciosami¹².

Kiedyś istniała we wsi kapliczka Matki Boskiej Bolesnej, jak na to wskazuje dokument zachowany w archiwum: „*In cinctura Ecclesiae ad publicam viam e regione parochialis aedis situatur Capella B. M. V. dolorosae*”¹³. Następny zaś dokument mówi o skasowaniu tej kaplicy: „*In cinctura ecclesiae ad publicam viam [...] Capella B. M. V. Dolorosae est iam cassata*”¹⁴. Te same dokumenty wspominają również o istniejącej kiedyś we wsi kaplicy św. Jana Nepomucena.

b) Kaplice istniejące obecnie:

Kaplica św. Andrzeja. W południowej baszcie zamku na piętrze podsklepieniowym jest mszalna kaplica św. Andrzeja. Historycy sztuki sądzą, że baszta ta została przystosowana na kaplicę dopiero w XVIII wieku. Znajdujące się tam malowidło na desce, przedstawiające Chrystusa Zmartwychwstałego, ma na odwrocie napis: „*Andreas Palochy 1813*”. Tytuł kaplicy wskazywałby, że została urządzona przez Andrzeja Palocsa ku czci swego Patrona.

Kaplica św. Michała Archanioła (*in colle Hlinik*) opodal zamku

¹¹ Ze względu na brak miejsca pomijam opis architektoniczny oraz wyczerpujące i ocenę zabytków sztuki, odsyłając do: T. Szydłowski, *Zabytki sztuki w Polsce, Inwentarz topograficzny*, cz. III, wojew. krakowskie, t. 1 z 1: Powiat nowotarski, W-wa 1938; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 1: Woj. krakowskie, W-wa 1953; Pieńkowska, Staich, *dz. cyt.*, s. 355–366.

¹² Majewski, *dz. cyt.*, s. 61. Zob. też: Szydłowski, *op. cit.*

¹³ *Instrumentum resignationis rerum ad ecclesiam et parochiam Nedecensem pertinentium inter Joannem Palencsar [...] et Alexandrum Begala [...] z 1873 r.*, rkps w APN.

¹⁴ *Instrumentum resignationis rerum ad ecclesiam et parochiam Nedecensem pertinentium inter Alexandrum Begala [...] et Alexandrum Fedor [...] z 29 lutego 1894*, rkps APN.

pochodzi z XVII wieku. Według podania zbudowana na pobożności z okresu walk, które prowadzili Zapolyowie z Habsburgami¹⁵.

Kaplica św. Rozalii (*in colle Mohyla*) zbudowana na obszarze dawnych pól dworskich przez Szymona Kowalskiego, o czym świadczy napis na obrazie św. Rozalii w tej właśnie kaplicy: „*Simon Kovalsky sub ARD S. Gorelowicz par. Nedecensis Anno 1769 mense 16 XI*”. Pod obrazem św. Rozalii taki napis:

„*O święta Rozalio Broń nas od niemocy cieszkiej
I od Morowej Rany, we wsi Tutejszej Niedzieckiej.
My za Patronke sobie wywołizmy tu Ciebie
Abyśmy mogli Królować z Tobą społecznie w Niebie*”.

Kaplica św. Bartłomieja usytuowana w środku wsi u wylotu drogi do Łąpsz Niżnych. Zbudowana przez ks. Szymona Gorełowicza ku czci Patrona parafii.

Prócz kaplic można we wsi naliczyć 8 przydrożnych czy cmentarnych krzyży, z których niektóre są pięknej roboty ludowej.

PATRONAT

Pierwszy kościół w Niedzicy wybudował Mistrz Kokosz i przekazał patronat nad nim kartuzom w Czerwonym Klasztorze (których tam osadził w 1319 r.)¹⁶. Dalszy patronat, a za nim przedstawianie kandydatów na proboszczów i opieka finansowa nad kościołem niedzickim, łączy się z historią wsi i zamku, zmieniających swych właścicieli — patronów kościoła. W latach 1545¹⁷ do 1640 r.¹⁸ w kościele niedzickim panują luteranie, którzy weszli

¹⁵ Być może ma to związek z klęską 62-osobowego oddziału Min-kwitza, wysłanego przez oblegających zamek po żywność. Rozbiła ten oddział 5 kwietnia 1535 r. jazda Hieronima Łaskiego pod dowództwem J. Secygnińskiego. To zakończyło oblężenie zamku. Polegli wrogowie zostali prawdopodobnie pochowani w miejscu, gdzie teraz znajduje się kaplica św. Rozalii, stąd też nazwa wzgórza: Mogiła. Wg: J. Nyka, *Pieniny*, W-wa 1966 s. 133.

¹⁶ „*Joannes I Prior Lechnicz. Anno 1320 Primus fundationem Claustrum Lechnicz inchoavit et supra villam Lechnicz confirmationem Regiam impetravit multa beneficia monasterio prestitit illudque bonis ac redditibus auxit. Nam anno 1325 [...] jus patronatus Ecclesiae s. Bartholomaei in Nedecza ab eodem Magistro Kokos impetravit, ipsamque claustrum incorporavit. [...] Presbiter autem qui jam dictam ecclesiam Nyznecz possidet sine ipsius assensus eo invito sua non debeat aliquatenus spoliari, cum vero ipsam vacare contingeret Praefati Patres et nullus alter omni contradictione remota secundum Dei timorem zelum animarum perpetuum vicarium eligent et cum Domino sentabunt [...]*, w: Wagner, *dz. cyt.*, s. 175 (wypis użyty przez ks. Walentego Galowicza).

¹⁷ Gotkiewicz, *dz. cyt.*, s. 75; Majewski, *dz. cyt.*, s. 49.

¹⁸ Gotkiewicz, *dz. cyt.*, s. 81.

tam bardzo łatwo, jak zresztą na większość Spisza. Jan Horvath bowiem porzucił w 1544 r. stan duchowny oraz prepozyturę spiską, przeszedł na luteranizm, ożenił się z Anną Zipserówną — a w myśl zasady: *Cuius regio eius religio* — niedziczanie „wyznawali” przez prawie wiek luteranizm.

Do jednego z „uczciwszych” patronów, którzy korzystali nie tylko z przywileju prezentowania proboszcza, ale starali się też o wypełnienie obowiązku pomocy materialnej — należy niewątpliwie baron Sylwester Giovanelli. Za jego to patronatu przeprowadzono gruntowny remont i przebudowę kościoła, urządzono i upiększono kaplicę M. B. Bolesnej, w nawie dano nowe sklepienie, a w prezbiterium ustawiono nowy ołtarz główny. Ponadto w tym czasie zbudowano xenodochium oraz nową plebanię. Umarł w 1776 r. i został pochowany w kościele niedzickim.

Dla prawdy historycznej trzeba zaznaczyć, że patronowie byli tylko „drukowanymi” w urzędowych dokumentach. Zaniebdywali jednak często, niektórzy wprost całkowicie, obowiązkowi wspomagania kościoła i proboszcza. Na to mamy dowody w licznych archiwaliach, zawierających skargi duszpasterzy niedzickich. Zresztą ostatnim patronom nie ma się co dziwić, jako że byli wyznania kalwińskiego¹⁹.

Prócz kolejnych właścicieli dóbr niedzickich, którzy mieli urzędowy obowiązek opieki nad kościołem i proboszczami, można wymienić nazwiska kilku księży proboszczów, którzy położyli wielkie zasługi dla parafii i kościoła. Są nimi szczególnie księża: Szymon Gorełowicz, Michał Lorencs i Julian Racz. Ponadto fundator kaplicy św. Rozalii: Szymon Kowalski, a w XX wieku rodzina Szewczyków.

Od czasu opuszczenia kościoła przez luteran przedstawić możemy następujący katalog proboszczów niedzickich:

1. ks. Jan Szczechowicz (1649—1652),
2. ks. Jan Peryński (1652—1660),
3. ks. Michał Peryński (1660—1674),
4. ks. Wawrzyniec Stanisław Malicki (1674—1678),

¹⁹ „Patronus, graf Šalamon debet ab ano 1927 inclus. 5450 kar.” w: *Instrumentum resignationis et receptionis pili peculli Ecclesiae et Parochiae Nedeca-ensis et omnium rerum ad Ecclesiam, Parochiam pertinentium per Josephum Švistek [...] et Carolum Kubala [...] die 6 VII 1940 factae, rkps APN.* „Utrzymanie budynków spoczywa wyłącznie na gminie, gdyż patronat obowiązany — nic nie chce dawać, od 5 lat jest winien sumę 1090 złotych gminie, gdyż ta musiała sama pokryć i zreparować plebanię i budynki gospodarskie, pragnąc księdza utrzymać”, w: *Inwentarz kościelny i beneficjalny parafii Niedzica na Spiszu [...] 7. IV 1933 r., rkps APN.* „Patronat w osobie obecnego zarządu dóbr nie chce dawać przypadającej nań części w pokrywaniu wydatków na reparację plebanji i budynków...”, j. w.

5. ks. Marcin Marcjan Głogowski (1678—1680),
6. ks. Tomasz Stragowicz (Stragovics) (1680—1687),
7. ks. Antoni Jadowski (1687—1691) — podpisuje się: „parochus oppidi Nedeca”. Od niego zaczynają się najstarsze księgi metrykalne, dotychczas istniejące — z roku 1687,
8. ks. Szymon Stefan Ludźmirski (1691—1695),
9. ks. Andrzej Ziembowicz (1695—7 V 1699),
10. ks. Sebastian Franciszek Hanuszkiewicz (30 I 1699—1711),
11. ks. Jan Slatkowski (1711—1725),
12. ks. Michał Lorencs (1725—1752),
13. ks. Władysław Budahazy (1752—1764),
14. ks. Szymon Gorełowicz (1764—8 XI 1794),
15. ks. Jan Nowak (8 XI 1784—1 I 1795),
16. ks. Daniel Udranski (Udrański) I I 1795—31 IX 1797), późniejszy rektor Seminarium Duchownego w Spiskiej Kapitule,
17. ks. Marcin Sławkowski (1797—1 VI 1809),
18. ks. Jan Chrzyciel Majer (1 VI 1809—1 XII 1815),
19. ks. Jan Czempa (1 XII 1815 — † 31 X 1824),
20. ks. Jan Fragner (4 XII 1824—1 VI 1838),
21. ks. Antoni Deszatk (syn popa z Osturni, 1 VI 1838—1 XI 1838),
22. ks. Jan Baluch (1 XI 1838 — † 24 III 1870),
23. ks. Jan Bohinsky (Bocheński) (24 IV 1870 — † 17 VI 1872),
24. ks. Jan Palencsar (1 VIII 1872—1 VII 1873),
25. ks. Aleksander Begala (1 VII 1873—1 II 1894),
26. ks. Aleksander Fedor (1 II—1 V 1894),
27. ks. Alojzy Mittermann (1 V 1894 — † 13 IX 1896),
28. ks. Edmund Schürger (adm. in spirit. 1896),
29. ks. Feliks Gorrek (1 X 1896 — † 9 I 1904),
30. ks. Stefan Gergye (I—IV 1904),
31. ks. Juliusz Racz (14 IV 1904 — † 25 V 1922),
32. ks. Jan Pataky (jako prob. Kacwina administruje w Niedzicy od V 1922—I 1923),
33. ks. Józef Kosibowicz (jako prob. Sromowiec Wyżnych administruje w Niedzicy od 1 I 1923—23 VII 1923),
34. ks. Franciszek Łasak (jako prob. Kacwina administruje Niedzicą od 25 VII 1923—1 X 1928),
35. ks. Józef Świstek (1 X 1928—15 VIII 1934, z tym, że od 1 X 1928—15 VIII 1930 oraz od 15 XII 1931—15 VIII 1934 jest jednocześnie administratorem Kacwina),
36. ks. Jan Haczek (15 VIII 1934—II 1939),
37. ks. Józef Świstek (ponownie od II 1939—1 VII 1940),
38. ks. Karol Kubala (1 VII 1940—X 1941),
39. ks. Michał Kubicar (1941—XII 1945),
40. o. Antoni Leja O. F. M. Ref. (19 XII 1945—XII 1948),

41. o. Julian Alojzy Kapalka O. F. M. Ref. (I 1949—XII 1950),
42. o. Anioł Sroczyński O. F. M. Ref. (XII 1950—VIII 1957),
43. o. Bonawentura Staliński O. F. M. Ref. (1957—1958),
44. ks. Czesław Przewoźnik S. P. (1958—1967),
45. ks. Wojciech Smyk S. P. (od 20 XI 1967),

Osoby pomocnicze, które podpisują się w metrykach:

1. ks. Albert Latkowski, wikariusz, 1707,
2. ks. Romuald Szent Andrassy, wikariusz, 1823,
3. ks. Michał Bajor, wikariusz, 1901,
4. ks. Jan Baluch, wikariusz, 1924.

SZKOŁA KATOLICKA

Nie znaleziono dokumentów, które by dokładniej podały czas powstania szkoły w Niedzicy. W księdze metryk z lat 1742—1775, na jednej z nieliczbowanych stron o poszarpanych brzegach (co powoduje nieczytelne fragmenty zaznaczone w poniższym tekście kropkami), znaleziono taki zapis:

„Fundus Scholae est post Ecclesiam ad ripam fluvii pagensis ad agrilonem habens ex inferiori parte fundum Domini Joannis Almasi, qui reliquo Coemeterii et praefato fluvio ambitur in qua Schola ad antiquo a Parochianis aedificatur et in [...] Majoribus emendatur, ac minata Casu ad vetustate restauratur. Ad hanc spe [...] hortus trans fluvium situatus, habens ab oriente et meridie dictum fluvium, ab occidente et aquilone viam communem et hortum domunculae Ecclesiae Borzakovska, quem [...] singulis anno tenens infirmare, orare et sepire pieta obligatione et con [...] nem antiquissimam”²⁰.

Tekst ten został napisany przed 1762 rokiem, ponieważ następna karta jest podpisana rokiem 1762. Zaś tekst: „Schola ab antiquo a Parochianis aedificatur” powiada, że szkoła istniała tu już bardzo dawno, że jest już stara. Budynek szkolny stoi obok kościoła. Obecnie zajęty jest przez przedszkole i bibliotekę gromadzką. Obok szkoły jest katolicki dom ludowy (obecnie kino) wybudowany w latach wojennych staraniem ks. Michała Kubicara²¹. Każdorazowym prezesem (prezesa) szkoły był miejscowy proboszcz. Ponadto dziekani niedzicycy byli jednocześnie inspektorami okręgowymi szkół.

Na podstawie dokumentów można wykazać w niektórych latach liczbę uczniów w szkole:

²⁰ Metrica Baptisatorum [...] oppidi Nedeca ab a. 1742—1775, APN.

²¹ W archiwum znajduje sięteczka z listami, podaniami, prośbami oraz planami ks. Michała Kubicara, dotyczącymi budowy domu ludowego. Także drugateczka z dokumentami, nosząca tytuł: „Pożyczka na kulturowy dom w Nedeczi, 18 VII 1944. Manipulowanie”.

123 (1873), 276 (1888), 268 (1890), 271 (1891), 252 (1892), 269 (1897), 235 (1900), 241 (1903), 238 (1905), 219 (1906), 233 (1907), 233 (1908), 241 (1920), 220 (1940), 208 (1944)²².

Nauczyciele szkoły niedzickiej byli jednocześnie (jak to w owych czasach powszechnie stosowano) organistami kościoła. Za te funkcje byli specjalnie wynagradzani²³. W Niedzicy był dosyć długo tylko jeden nauczyciel, jednak od 1883 roku uznano, że jeden nie może objąć całej pracy. Dlatego 30 września 1883 r. pod przewodnictwem księdza proboszcza, jako kierownika szkoły, zbiera się komitet szkolny i podejmuje uchwałę o konieczności powiększenia liczby nauczycieli do dwóch²⁴. Jednak mieszkańcy musieli zobowiązać się do złożenia w kasie szkolnej odpowiedniej sumy na ten cel. I oto w urzędowym piśmie diecezji spiskiej ukazuje się ogłoszenie: „Concursus pro statione subdocentis Nedeczensis”, które oferuje kandydatom 200 florenów, mieszkanie i drzewo opalowe²⁵.

Nauczanie (już przed stu laty) jak na owe czasy odbywało się według dość szerokiego programu, z podziałem na klasy, z rozkładem lekcji. Dzieci w wieku od 6—12 lat miały obowiązek chodzić przez 6 lat do szkoły codziennej, zaś dzieci od 12—15 lat do szkoły uzupełniającej (*repetitionalis*)²⁶. W archiwum parafialnym

²² Liczby zaczerpnięto ze schematyzmów diecezjalnych na poszczególne lata.

²³ Zachował się w archiwum protokół z 24 lipca 1887 r. podpisany przez 12 parafian, który nosi tytuł: „Rociny dohodek ucitela a organisti v Nedeczi”, gdzie wyliczono jako uposażenie: 1) gotówką od gminy 73,50 fl., 2) gotówką od panów niedzickich jako patronów 12,60 fl., 3) rocznie za granie na organach 16 fl., 4) 15 miar żyta, 15 miar jęczmienia, 45 miar owsa o łącznej wartości 120 fl., 5) 5 mendli owsa „od gminy za dzwonienie na chmury”, 6) pole orne o powierzchni 2,5 katastralnego utra, 7) 6 sągów drzewa, 8) za uczenie 20 fl., 9) z kasy 10,50 fl., 10) część „iura stolae” jako organista około 30 fl., 11) mieszkanie w szkole.

²⁴ Protokoll r.-kat. Stolicy Skolskiej, zawiera podpis proboszcza, 42 parafian, potwierdzony przez centralne władze szkolne oraz przez biskupa ordynariusza.

²⁵ Circulares Litterae Dioeceseanae a 1 Januar. — 31 Decembr. 1883 ad clerum Dioecesis Scepusiensis ab Episcopo Scepusiensi, s. 108. W tym samym piśmie w r. 1886 znajduje się znów ogłoszenie o konkursie na drugiego nauczyciela w Niedzicy (s. 120), jednak do pensji 200 florenów obiecuje się jeszcze dodać po 40 krucigerów za każde uczone przez niego dziecko, co dawałoby 30 fl. więcej. Widocznie nie zdobyto nauczyciela albo odszedł, gdyż po roku pojawia się znów ogłoszenie „Concursus pro statione secundarii docentis Nedeczensis. 5 Junii 1887”, w: Circulares... pro anno 1887, s. 61.

²⁶ W tym względzie istniało wyraźne rozporządzenie biskupie: „Vigore Art. 38 anni 1868 obligantur proles a 6—12 annum scholam quotidianam, a 13—15 annum scholam repetitionalem frequentare. Huic dispositioni superstructa est Ratio institutionis Nr: 2335 a. 1 per me praescripta. Itaque elementaris institutio duobus absolvitur cursibus: a) Schola quotidiana, quam proles a completo 6 aetatis anno usque

zachowały się dwie karty w języku węgierskim, które są rozkładem lekcji szkoły niedzickiej. Na pierwszym z nich, ułożonym dla klas I i II na rok szkolny 1907/08 w poniedziałek, wtorek, czwartek i piątek wyznaczono dla dzieci 5 półgodzinnych lekcji (pięć dla kl. I i pięć dla kl. II). Dzieci klas I i II miały następujące przedmioty: rachunki, czytanie, pisanie, gramatykę, śpiew, ćwiczenia cielesne, rysunki, ćwiczenia dobrej wymowy oraz religię.

Drugi rozkład godzin sporządzony dla klas III—VI na rok szkolny 1908/09 przewiduje dla wszystkich klas trzy godziny lekcji przed południem (od g. 8,00—11,00) oraz dwie godziny po południu (14,00—16,00). Z tym, że klasy III i IV oraz V i VI miały lekcje wspólne, po pół godziny dla każdej klasy. Dochodzą tu następujące przedmioty: przyroda, historia, geografia, gramatyka węgierska, higiena, roboty ręczne, tabliczka mnożenia oraz spiski. Oba te dokumenty są potwierdzone przez centralne władze szkolne²⁷.

Zwraca się również baczną uwagę na regularność uczęszczania dzieci do szkoły. Troską tą są objęte szczególnie szkoły wiejskie, gdyż okres prac gospodarczych i polnych powodowały w tym względzie poważne zaniedbania lekcji, a raczej zatrzymywanie dzieci w domu przez rodziców. W tym względzie było nawet bardzo rygorystyczne zarządzenie:

„De absentia scholaribus coercendis Iurisdictio Comatus Scepus. fecit dispositionem ut [...] proles, scholam frequentare obligatae, scholas etiam frequentent, obligando sub poena locales magistratus, ut exhibitas sibi absentias non excusatas, si praemissa adminita non prodesset, in sensu legis puniant [...]”²⁸.

Dlatego dokument ten w 8 punktach daje wskazania, jak przeciwstawiać się, przeciwdziałać opuszczaniu przez dzieci wiejskie lekcji. Między innymi nakazuje kapłanom z ambony napominać rodziców, zatrzymujących dzieci w domu, nakazuje kontrole pro-

completum annum 12 adeoque per 6 continuos annos frequentare obligantur; et huic conformiter proles scholares in 6 Classes divisae, in objectis, quae Ratio institutionis ad singulam classam exponit, institui debent. b) Schola repetitionalis, quam juvenes a completo aetatis anno 12 usque completum annum 15, sive per tres continuos annos frequentare, et modo in Ratione institutionis descripto instituenda est. Ab hac dispositione eximuntur tantum illae proles, quae ad altiores scholas, puta civiles, reales, gymnasiales etc. ascendunt [...]. Scepusii die 21 Octobris 1877 a. Georgius m. p. Episcopus”. W: Circulares... pro anno 1877, s. 414.

²⁷ W tym względzie jedno z wyraźnych rozporządzeń biskupich mówi: „[...] illam horarum institutionis divisionem, in qua designatur, singula hebdomadae hora quid tractatur, elaborare et hunc posteriorem parieti affixam habere, ut et ipsae proles ordinem hunc noscant, et pro institutione necessariis requisitis provisae compareant. Scepusii 27 Aug. 1888 a.” W: Circulares... pro anno 1888, s. 94.

²⁸ Dokument z 1 września 1885 r. w: Circulares... pro anno 1885, s. 111 n.

boszczów w szkole, zobowiązuje do takiej samej kontroli nauczycieli, nakazuje każdego miesiąca zgłaszać nieobecność według formularza urzędowego do miejscowych władz. Dokument zaś wydany w tym samym roku nakazuje, aby dzieci wiejskie chodziły minimum 8 miesięcy w roku szkolnym do szkoły²⁹.

Kiedy w 1873 roku władze szkolne zwróciły się do proboszcza niedzickiego z pytaniem, czy dzieci uczęszczają regularnie na lekcje i w lecie i w zimie, to odpowiedź głosi, że w zimie dziatwa uczęszcza do szkoły normalnie, lecz w lecie „uti docens testatur non valde”. Jako powód takiego stanu podaje proboszcz niedzicki, że rodzice zmuszają dzieci do pozostawania w domu dla pomocy w gospodarstwie, a szczególnie do pasania bydła³⁰.

DOM STARCÓW (XENODOCHIUM)

Pierwszą wzmiankę o szpitaliku niedzickim i domu dla ubogich starców mamy w związku z zasłużoną dla parafii osobą księdza Michała Lorenca. W księdze metryk z lat 1742—1775 zachował się postrzępiony odpis następującego dokumentu:

„Fundatio facta pro Capella BMV, Lampade, Parocho, Organista et Hospitali quod ego summam florenorum Ungaricalium 800 [...] apud Illustrissimum Dominum Baronem Antonium Medyanszky existentem [...] sponte et benevole Ecclesiae Nedeczensi obtulerim [...]”

Praetera Xenodochio Nedeczensi modalitate et iure offero inscribique florenos Ungaricales 300 id est Trecentos [...]. 14 Iulii 1762, In residentia Parochiali Fridmanensi, Michael Lorenca Parochus Fridmanensis”³¹.

Z treści dokumentu wynika, że chodzi tu o wsparcie dla instytucji już istniejącej. Tak więc o szpitalu mamy pierwszą wzmiankę. Żadnej wcześniejszej wiadomości nie znaleziono. Wspominają natomiast archiwalia o jego usytuowaniu, o fundatorach, o sumach wypłacanych dla ubogich, a przy tej okazji dowiadujemy się o liczbie wspomaganych, czyli o liczbie mieszkańców Xenodochium niedzickiego.

Prócz wyżej wspomnianej fundacji ks. Michała Lorenca, na Xenodochium istniała jeszcze fundacja rodziny Horvath de Palocsa z 21 stycznia 1765 r. na sumę 416 Rfl. i 40 xr.³² W XX wieku

²⁹ „[...] frequentatio etiam in pagis minimum 8 menses efficiat” w: Circulares... pro anno 1885, s. 59—60.

³⁰ Tabella perhibens conspectum Scholae Trivial et resp. Paedagogi Possessionis Nedecz ad Dioec. Scepusiensem Distr. Nedeczensem 1872/73, rkps w Archiwum parafialnym w Łapszach Niżnych.

³¹ Metrica Baptisatorum, Copulatorum et Defunctorum oppidi Nedeca ab a. 1742—1775, APN. Ubytki w tekście zaznaczono kropkami.

³² Status Xenodochii Nedeczensis a 1 Nov. 1834 — Oct. 1834, w: Diarium Percept. et Errogationis Parochialis Ecclesiae Nedeczensis a die 1ma Nov. 1832, APN.

dojdzie jeszcze fundacja Andrzeja Szewczyka na sumę 100 koron, z której procenty w wysokości 4,5 kor. wypłacano ubogim³³.

Sumy fundacyjne były składane w banku, a procenty wypłacano co rok na rzecz ubogich. Sumy były różne, widocznie wartość sumy fundacyjnej zmieniała się i otrzymywano mniejszy procent. Wiemy, że w Xenodochium niedzickim było przeważnie na utrzymaniu pięciu ubogich starców.

O szpitalu jest tylko jedna wzmianka pochodząca z 1762 r. Potem nigdy już nie ma o nim mowy, a zawsze tylko o xenodochium. Przypuszczamy, że był chyba tylko jeden budynek, a może jedna forma opieki, nazywana raz szpitalikiem a inny raz domem starców. Zastanawiające jest tylko, że wyżej wspomniany dokument ks. Michała Lorenca mówi:

„Fundatio facta pro [...] Hospitali [...],
„Praeterea Xenodochio Nedeczensi [...],

Być może pewne pomieszczenia były przeznaczone dla chorych a inne dla starców, lecz pozostaje to w sferze przypuszczeń. W księdze hipotecznej L. katastr. 93 jest plac określony jako „poszpitalny” o powierzchni 120 sążni kwadratowych³⁴. Lecz ta sama ilość sążni kwadratowych jest zapisana innym razem jako parcela domu dla ubogich starców: „Sub N. VI in fundali libro recurrit Xenodochium »Korhaz« cum areali 120”³⁵.

Co do usytuowania Xenodochium to wiemy z ksiąg katastralnych oraz z istniejącej jeszcze dziś tradycji, że stał obok plebanii po prawej stronie. Proboszczowie niedziczcy jako opiekunowie domu starców narzekali nieraz na wielkie trudności ich utrzymania oraz remontów³⁶.

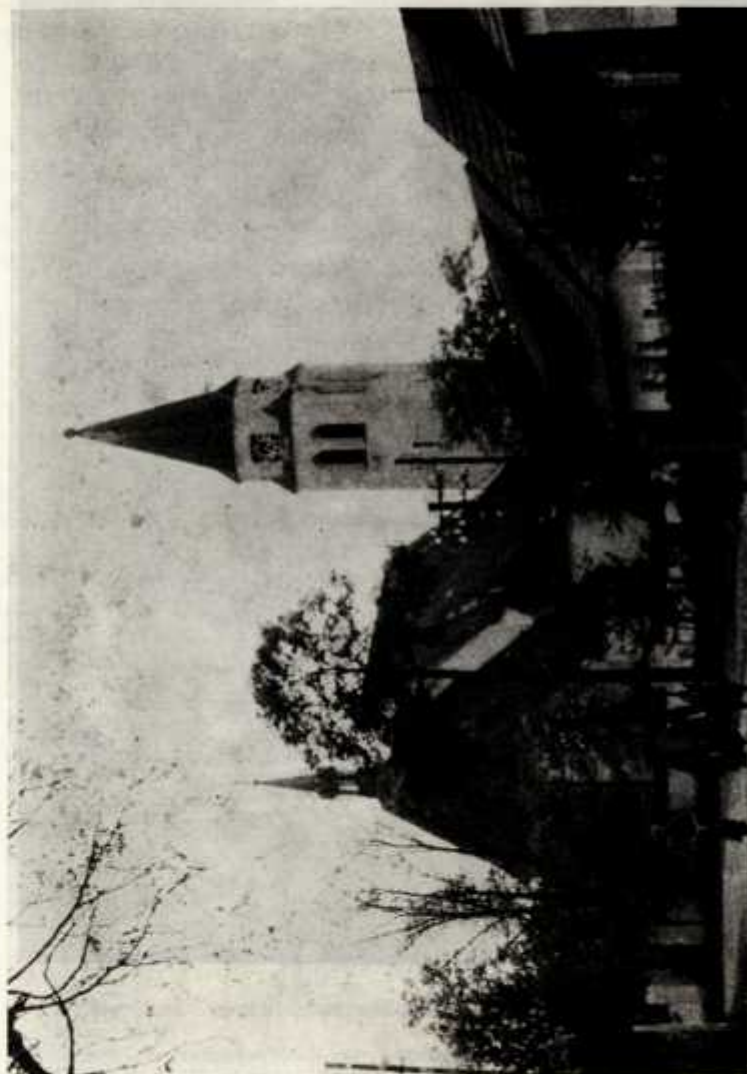
Przy okazji warto wyjaśnić pewną sprawę związaną z domem starców. Otóż pod opieką proboszcza Niedzicy była fundacja na dom starców w Łapszach Niżnych i Frydmanie. O Frydmanie mamy tylko nieliczne wzmianki, jak np. w 1872 r. mówiąca, że „kapitał Xenodochium w Niedzicy, Łapszach Niżnych i Frydmanie

³³ Status Activus et Passivus s. Peculii Ecclesiae Nedeczensis ab anno 1904, APN.

³⁴ Inwentarz kościelny i beneficjalny parafii Niedzica na Spiszu sporządzony w 1933 r., APN.

³⁵ Instrumentum resignationis rerum ad ecclesias et parochiam Nedeczensem pertinentium inter Joannem Palencsar [...] et Alexandrum Begala [...], z r. 1873, APN.

³⁶ Zachowała się notatka, w której proboszcz narzeka na straszny stan budynków: „Ut accessoriae aedilitates ad Ecclesiae machinam considerantur: 1) Nedeczense, 2) Also-Lapsense Xenodochium. Utrique Xenodochiorum aedes incolatus posite et ligno generatim suo squalore plus ruinas obtuli sistuent, quam aedes incolatur, ita hac aediculae dirui et novae inomissae poni debent...”, w: Instrumentum resignationis..., APN.

19. Niedzica, kościół parafialny

20. Niedzica, kaplica św. Michała

na rok 1872 wynosił 487 florenów i 76 xr"³⁷. O Łapszach Niżnych są częste wzmianki, nawet bardzo liczne w księgach kasowych Niedzicy; przy okazji wypłacania zapomogi dla biednych. I wreszcie w zestawieniu kasowym na rok 1889/90 wymieniając sumy fundacyjne:

- xenodochium w Niedzicy — 214,20 fl.
- xenodochium w Łapszach Niżnych — 238,36 fl.
- xenodochium we Frydmanie — 35 fl.

i zaraz uwaga: „*Fundationes Xenodochiorum Alaps et Fridman vi gratia indultus dato 20 Octob. 1889 Nr. 4639 resp. Curatis pro allesione manipulationum tractat*”³⁸. Dlatego wśród rozchodów zaznaczono, że zwrócono proboszczowi z Łapsz Niżnych sumę 250,29 fl. i proboszczowi Frydmana 35 fl.

I odtąd w zestawieniach kasowych będzie się wymieniało tylko Niedzicę. Ponieważ w dokumentach archiwum parafii Łapsze Niżne mamy wzmianki o istnieniu domu starców, który był położony naprzeciw plebanii, dlatego wnioskujemy, że proboszcz Niedzicy był tylko opiekunem sum fundacyjnych i wypłacał procenty roczne³⁹. Wypłacano to dla pięciu ubogich, szósty zaś ubogi w Łapszach Niżnych był utrzymywany z fundacji ks. Aleksandra Sztanka, która też znajdowała się pod opieką proboszczów niedzickich⁴⁰. Jeszcze w 1940 r. mamy zapis, że w Kasie Oszczędnościowej w Spiskiej Starej Wsi jest fundusz dla ubogich w wysokości 478,56 koron, lecz nic nie wiemy o wypłacaniu procentów, gdyż ostatni zapis o wypłacie pochodzi z 1922 r. kiedy to wypłacono ubogim 6,24 koron (w porównaniu do 32,02 koron w 1919 r.)⁴¹.

Zachowała się ciekawa notatka, która wskazuje, jak bardzo dbano o to, aby pieniądze ofiarowane dla ubogich nie były przeznaczane na inne cele. Otóż w archiwum niedzickim zachował się krótki list ks. Jana Ewangelisty Nalepki, proboszcza we Frydmanie a jednocześnie dziekana niedzickiego, datowany 1 grudnia 1842 r., w którym mowa, że proboszcz niedzicki w rocznym sprawozdaniu kasowym po stronie rozchodów wpisał pozycję kupna świec do kościoła z sum przeznaczonych dla biednych. Dziekan zwraca uwagę, że tak czynić nie wolno, a cała suma należy do ubogich. Listem tym przypomina również, że ks. Michał Lorencs ufundował

³⁷ Tamże.

³⁸ *Protocollum Perc. et Errog. s. Peculii Nedeczensis a Ima Novembris 1860 a., APN.*

³⁹ Szerzej o xenodochium w Łapszach Niżnych zob.: ks. Gerard Brumirski S. P., *Łapsze Niżne — Zarys historii parafii i kościoła*, Kraków 1966 ss. 84—87, mszps.

⁴⁰ *Diarium Percept. et Errogationis Parochialis Ecclesiae Nedeczensis a die Ima Nov. 1832, APN.*

⁴¹ *Status Activus et Passivus s. Peculii Ecclesiae Nedeczensis ab anno 1904, APN.*

sumy, z których procenty należy przeznaczyć dla 5 ubogich starców w Niedzicy.

Kilka tych stron tylko w największym skrócie przedstawia bogatą historię parafii i kościoła w Niedzicy. Z konieczności potraktowano fragmentarycznie wiele spraw, a opracowanie szersze pozostaje w maszynopisie⁴². Z rozmysłem również potraktowano szerzej pewne sprawy w stosunku do innych, które już mają opracowania. Głównym celem było w tym wypadku wykorzystanie archiwaliów dotychczas nie cytowanych.

⁴² Ks. Gerard Brumirski, *Niedzica — Zarys historii parafii i kościoła*, Kraków 1966 mszps, ss. 77.